

Красимира ВАСИЛЕВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Велико Търново, България

**ЛЮБОВТА НА МАЙКАТА КЪМ НЕЙНИТЕ
ДЕЦА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
(ПО ДАННИ ОТ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕН
АСОЦИАТИВЕН ЕКСПЕРИМЕНТ)**

Krasimira VASILEVA

St Cyril and St Methodius University of Veliko Tarnovo
Veliko Tarnovo, Bulgaria

**THE LOVE OF A MOTHER FOR HER CHILDREN
IN THE BULGARIAN LANGUAGE
(ACCORDING TO DATA FROM A PSYCHOLINGUISTIC
ASSOCIATIVE EXPERIMENT)**

The paper aims at presenting a part of the associative field of the linguocultural concept *love* in the Bulgarian linguoculture. The object of the study is a specific variation of love – a mother’s love for her children. The analysed linguistic material is obtained from a psycholinguistic associative experiment with an equal number of male and female respondents. The main purpose is the associative field of the analysed feeling in the Bulgarian linguistic consciousness to be determined and also the influence of the linguistic person’s gender onto the field to be clarified. The results establish that the female linguistic consciousness is relatively more dynamic than the male consciousness in regard to the analysed concept. The Bulgarian linguistic person’s gender has not much influence on the character of the elements of the associative field of the linguocultural concept *love*. The linguistic person’s gender influences more their structure and their hierarchy in the field.

Keywords: love, linguacultural concept, experiment, associative field

В днешно време асоциативните експериментални методики все повече разширяват своя обхват и намират приложение не само в психологията, а и в други антропоцентрични науки. Сред тях е езикознанието, където експерименти от този тип се използват за разкриване на особеностите на когнитивните процеси, на механизмите на пораждане и възприемане на речта, на етнокултурната специфика на асоциативните отношения, както и за решаването на

още редица актуални въпроси в психолингвистиката, лингвокултурнологията, социолингвистиката и други интердисциплинарни направления. Асоциативните експерименти са едно от основните средства за моделиране и изучаване на езиковото съзнание и езиковата картина на света, както и за извеждане на закономерностите и тенденциите в тяхното развитие.

Настоящата работа поставя акцент върху асоциативните особености на един от базовите елементи както на българската, така и на универсалната общочовешка картина на света – лингвокултурния концепт *любов*. Обект на анализа е конкретна разновидност на любовта – като чувство, което майката изпитва към своите деца. Целта на изследването е да се изведе асоциативното поле на разглежданата разновидност на концепта, като се проследи дали съдържанието му се повлиява от пола¹ на носителите на езика. Емпиричният материал е получен от проведен за целите на изследването психолингвистичен асоциативен експеримент.

В експерименталната психология асоциативният метод е сред най-старите. В езикознанието интересът към изследване на асоциациите се появява първо на Запад с формирането на психолингвистиката като самостоятелна наука и с изучаването на отношението *език – мислене*. В днешно време във все по-голям брой езиковедски изследвания асоциативният експеримент се прилага като метод в две основни свои разновидности – свободен и насочен. Същността на свободния асоциативен експеримент се състои в това, че на изпитваните лица се предлагат думи стимули, на които участниците следва да реагират с първите словесни формулировки, за които се досетят. При насочения експеримент реакциите на информаторите са ограничени в рамките на определен граматичен или семантичен клас (напр. реакции само с прилагателни имена, само със словосъчетания, само с думи, които са близки или противоположни по значение, и т.н.). Съвкупността от получените реакции на думите стимули съставя асоциативните полета на концептите, стоящи зад съответните стимули (Палкин 2009: 138–139).

В проведения за настоящата работа експеримент участват двеста лица – сто мъже и сто жени. Всички информатори са на възраст 18–23 години. Експериментът има свободен характер – не са наложени никакви ограничения върху естеството на реакциите. От анкетираните се изисква да дадат първите три реакции, които им идват наум във връзка със зададения стимул – словосъчетанието *любов на майката към нейните деца*. Получените данни се разглеждат както в количествено, така и в качествено отношение. В количествен аспект се отчитат общият брой на получените реакции, броят на различните реакции, броят на единичните реакции, броят на отказите от реакция и броят

¹ Терминът *пол* в настоящата работа се използва за означаване на единството от биологичния и социалния пол на личността, следователно включва и комплекса от нагласи, ценности, стереотипни представи и др., които определят и характеризират поведението ѝ като мъж или като жена в социума.

на стереотипните² реакции. Съвместно с наблюденията върху количествените показатели на резултатите е осъществен и качествен анализ. Асоциативните реакции се разпределят според връзката си със стимула в два основни типа – парадигматични и синтагматични. Анализирането на двата типа реакции при изследването на концептите според О. Кузнецова се основава на факта, че парадигматичните асоциации дават сведения за парадигматиката на концепта и на неговите подвидове в наивното съзнание, а синтагматичните асоциации дават информация за съчетаемостта на езиковите единици, назоваващи съответните подвидове, за особеностите на контекстното обкръжение на думите/словосъчетанията стимули (Воркачов и др. 2007: 336).

Количественото представяне на получените за зададения стимул реакции при двете анкетиранни групи има следния вид:

Любов на майката към децата (женско езиково съзнание)

Общ брой на реакциите: 239

Брой на различните реакции: 59

Брой на стереотипните реакции: 5

Брой на единичните реакции: 28

Брой на отказите от реакция: 1

Парадигматични: закрила (14); жертвоготовност / готовност на всичко за децата (12); подкрепа / опора / помощ (9); грижа (8); всеотдайност / отдаденост (8); нежност (7); загриженост (6); доверие / вяра (6); тревога / безпокойство (4); приятелство (4); майчински инстинкт (3); доброта (2); вечност (2); сълзи (2); искреност / честност (2); грижовност (2); привързаност (2); състрадание/съчувствие (2); внимание (2); постоянни жертви (2); прошка; наставления; милувки; благословия; орисия; щастие; безусловност; уважение; надежда; радост; търпение; толерантност; сила; отговорност; амбиция; солидарност; светлина; безграничност.

Синтагматични: чиста / искрена / безкористна / истинска / безусловна / искрена / безрезервна (44); безкрайна / безгранична / силна / пламенна / голяма / огромна / неизмерима / всеобхватна (21); постоянна / неизчерпаема / вечна (20); всеотдайна / отдадена (5); свята (4); единствена / неповторима / незаменима (4); скъпа/безценна (4); нежна (3); непроменлива/неразрушима (3); саможертвена (3); закриляща (2); съкровена; привързана; възвишена; всеопрощаваща; състрадателна; търпелива; грижовна; сърдечна; невинна; благородна.

² За стереотипна в българското мъжко или женско съзнание в това изследване се приема всяка асоциация, която е посочена като реакция на зададения стимул поне 10 пъти от участниците в дадена група. След като информаторите не са ограничени по никакъв начин в избора си на реакция, регистрирането на точно определена асоциативна връзка на всеки 1 от 10 резултата (т.е. при 10 от 100 души) може да се приеме като стереотипна проява за представителите на съответния пол. Определянето на тази граница, разбира се, служи като условен, а не като категоричен ориентир за мястото на единиците, изграждащи изследваните асоциативни полета при двата пола носители на българския език.

Любов на майката към децата (мъжко езиково съзнание)

Общ брой на реакциите: 189

Брой на различните реакции: 52

Брой на стереотипните реакции: 4

Брой на единичните реакции: 25

Брой на отказите от реакция: 6

Парадигматични: закрила / защита / покровителство (17); готовност на саможертва / готовност на всичко заради децата (10); помощ / подкрепа (8); възпитание (8); загриженост (6); грижа (5); топлина (5); тревога (4); нежност (4); гордост (3); приятелство (3); щастие (3); надежда (2); детство (2); болка (2); доверие (2); майчина прегръдка (2); разбиране (2); всеотдайност (2); дом (2); светиня; призвание; смисъл на живота ѝ; сила; чистота; предпазливост; доброта; строгост; отговорност; забрани; постоянни забележки; компромиси; заслуги; почит; стремеж да осигури добро бъдеще за децата си; посока; вечност.

Синтагматични: чиста / безрезервна / истинска / първична / безкористна (28); безкрайна / безгранична / силна / голяма (26); непрекъсната / постоянна / вечна (8); нежна (4); необходима (2); непоколебима (2); сакрална/свещена (2); отговорна; подкрепяща; неразделна; изискваща; очакваща; благоговееща; незаменима; непонятна за друг, освен за майката.

Наблюдава се разминаване между общия брой на реакциите при жените и при мъжете (съответно 239 срещу 189), както и между броя на отказите от реакция (съответно 1 срещу 6) за зададения стимул. По-малка е количествената разлика между броя на различните и на единичните реакции в мъжките и в женските резултати (съответно 59 срещу 52 и 28 срещу 25). Трябва да се подчертае обаче почти пълното съвпадение между стереотипните асоциации на мъжете и на жените за любовта на майката към децата – *искрена, силна, закрила, готовност на всичко в името на децата*. Освен посочените четири реакции стереотипна само за женското съзнание е и *вечна*, посочена от 1/5 от анкетираните участнички³. По отношение на челните позиции на асоциациите се наблюдават незначителни различия между мъжкото и женското съзнание. Първо място в женските реакции заема *искрена*, която е от първа степен и при мъжете. На второ място по количествено представяне при мъжете е *силна* (26 употреби), която заема същата позиция и при жените с 21 употреби. На трето място по фреквентност в мъжката група се нарежда реакцията *закрила* (17 употреби), която остава на четвърто място в женската група (14 употреби). От трета степен на количествено застъпване при жените е реакцията *вечна*, която в резултатите на мъжете е на пето място.

Прави впечатление, че за мъжкото съзнание е доста характерна реакцията *възпитание*, която в съответната група има 8 употреби и е от пета степен на фреквентност, а отсъства в женските асоциации. На това основание може

³ При мъжете съответната реакция също е добре представена количествено, но все пак с над два пъти по-нисък брой употреби (8), отколкото при жените.

да се предположи, че в българското мъжко езиково съзнание много повече, отколкото в женското, обичта на майката се асоциира с възпитанието на децата. В женските резултати се отбелязва наличието на синтагматичната реакция *всe-отдайна*, която е посочена 5 пъти от анкетираните участнички и нито веднъж от мъжете. Регистрират се и други асоциации, които се срещат в резултатите само на жените или на мъжете, но те не са представени с 5 или с повече употреби, за да могат съответните различия да се разглеждат като значими.

Следващият момент от анализа на получените от експеримента данни представя семантичното разпределяне на фрагментите от картината на света, с които българската езикова личност свързва асоциативно любовта на майката към децата. Реакциите са групирани от позицията на теорията за семантичните полета като лексико-семантични групировки, които в съвкупността и взаимодействието си изграждат речниковата система. Обособяването на семантични полета в речника се основава на виждането, че във всеки естествен език съществуват различни семантични групи и всички езикови единици могат да бъдат разпределени в съответните групи. Най-общо семантичното поле (или лексико-семантичното поле) се определя като клас от думи, които имат някаква семантична близост: „Полето – сочи С. Георгиев – обединява думите с еднородно типово значение, като ги приобщава към определени класове върху единна семантична площ“ (Георгиев 1993: 46). Ю. Караулов определя следните параметри на семантичното поле:

- пълнота – ако искаме да разберем значението на някоя от думите в полето, нито една от другите думи в него не трябва да бъде пропусната. Съдържанието на отделната дума може да бъде разбрано само на базата на цялата съвкупност от думи в полето;
- непрекъснатост – езикът изцяло покрива реалността без пропуски;
- цялост – езиковото поле напълно възпроизвежда света, тоест понятийната картина на дадена езикова общност. Полето не е само факт на езиковата структура, но и факт на езиковата история (Караулов 1976: 28).

Посочените от Ю. Караулов параметри обръщат внимание не само на същностно езиковите, но и на когнитивните особености на семантичното поле. Дефиницията на друг руски учен – Н. Алефиренко – също поставя акцент върху когнитивните характеристики на полето. Според автора лексико-семантичното поле може да се определи като йерархично организирана система от лексикални единици, обединени от някакво общо значение и представящи в езика определена понятийна сфера (Алефиренко 1998: 289). Като се има предвид фактът, че езиковата система е израз на менталната концептуална система, естествено е да се приеме, че връзките и отношенията, съществуващи между езиковите единици, отразяват връзките и отношенията между стоящите зад езиковите концептуални единици. Семантиката на езика според З. Попова и И. Стернин е сложна система, образувана от пресичането на многобройни и разнообразни структурни обединения и групи. „Тези отношения отразяват отношенията между концептите в концептосферата на езика. И по отношени-

ята между значенията в семантичното пространство на езика може да се съди за отношенията между концептите в националната концептосфера“ (Попова, Стернин 2001: 89–90).

От тази позиция всеки концепт в картината на света може да бъде причислен към определено семантично поле (област), а самата картина на света да се разглежда като комплекс от такива области. В него границите между отделните семантични полета не са рязко очертани и между концептите в различните семантични области, както и между самите области съществуват определени системни отношения. По системните отношения, в които даден концепт влиза с други фрагменти от картината на света, може да се съди за мястото му в съответната лингвокултура. Това е продиктувано от факта, че системността (вътре в семантичното поле и между различни семантични полета) е резултат от действието на езикови и на културни фактори: „Различието – сочи Р. Мутафчиев, – което съществува в структурите на отделните семантични полета, зависи от културата и от развитието на съзнанието на езиковия колектив, от равнището на развитие на материалните условия, при които протича общественият му живот, и от начина, по който се сегментира действителността. Известно е, че във всеки език има специфичен начин за сегментация на действителността. Начинът на сегментация представлява извънезиковото съдържание на дадено семантично поле. Но той много тясно се преплита със специфичните черти на езиковата система. И когато се изучава структурата както на лексико-семантичната система изцяло, така и тази на отделно семантично поле, не може да не се взема предвид тясното взаимодействие на извънезиковите (култура, обществени условия, географска среда и др.) и езиковите моменти“ (Мутафчиев 1971: 30).

Между семантичните и асоциативните полета съществува определена взаимовръзка – един от начините, по които отделни елементи (концепти) от различни семантични полета могат да взаимодействат помежду си, е да участват в общо поле от асоциативен тип. Асоциативните отношения, съществуващи между единиците от картината на света, водят до формиране на асоциативни полета в нея, разбираани, както вече стана дума, като съвкупностите от реакции, които носителят на даден език дава на определени стимули. Важна особеност на асоциативното поле е, че за членовете му семантичната връзка с неговото име (за име на полето се приема езиковата единица, която е зададена като стимул за реакциите) не е задължителна, както за членовете на семантичното поле (Лазариди 2011: 31).

При изследването на асоциативните връзки на разглежданата проява на концепта *любов* са включени само парадигматичните реакции, посочени от участниците в експеримента. Това се обуславя от обстоятелството, че синтагматичните реакции представят качествени проявления на любовта, а не изразяват нейното съотнасяне с други концепти. На практика връзките на разглеждания концепт с други концепти елементи от картината на света в езиковото съзнание се проявяват само в парадигматичните асоциации, докато синтагматичните асоциации функционират в рамките на самия концепт.

Принципно при провеждане на асоциативни експерименти посочването на повече синтагматични реакции се смята от специалистите психолози за по-вероятно, отколкото посочването на повече парадигматични реакции. Психологичната обосновка за това според Е. Клименко е следната: „Искаме или не, асоциативният експеримент в известна степен имитира фрагмент от речевата дейност. А в процеса на речевата дейност носителят на езика се ръководи от нагласата да строи фрази, да възплътява в езикови изрази някои съобщения. При това нагласата се състои не само от факта, че текстът ще се изгражда на някакъв определен език, но и в обстоятелството, че ще се изгражда текст. А текстът от своя страна предполага граматична връзка между думите. Следователно нормалната нагласа на носителя на езика е да дава думи, които са свързани помежду си синтагматично“ (Клименко 1974: 39).

Разпределението на получените от експеримента парадигматични реакции по семантични полета е следното:

Любов на майката към децата (женско езиково съзнание)

Съществителни имена

Абстрактни:

за дейност и проява: закрила (14); подкрепа / опора / помощ (9); грижа (8); постоянни жертви (2); прошка; наставления; милувки; благословия; орисия;

за състояние: жертвоготовност / готовност на всичко за децата (12); доверие/вяра (6); тревога/безпокойство (4); приятелство (4); състрадание/съчувствие (2); внимание (2); щастие; безусловност; уважение; надежда; радост;

за качество: всеотдайност / отдаденост (8); нежност (7); загриженост (6); майчински инстинкт (3); доброта (2); искреност/честност (2); грижовност (2); привързаност (2); търпение; толерантност; сила; отговорност; амбиция; солидарност;

за даденост: вечност (2); светлина; безграничност;

Конкретни:

за вещественост: сълзи (2).

Любов на майката към децата (мъжко езиково съзнание)

Съществителни имена

Абстрактни:

за дейност и проява: закрила / защита / покровителство (17); помощ/подкрепа (8); възпитание (8); грижа (5); майчина прегръдка (2); разбиране (2); забрани; постоянни забележки; компромиси; заслуги; почит;

за състояние: готовност на саможертва/готовност на всичко заради децата (10); тревога (4); приятелство (3); щастие (3); надежда (2); болка (2); доверие (2); стремеж да осигури добро бъдеще за децата си;

за *качество*: загриженост (6); нежност (4); гордост (3); всеотдайност (2); призвание; смисъл на живота ѝ; сила; чистота; предпазливост; добротата; строгост; отговорност;

за *даденост*: топлина (5); детство (2); посока; вечност;

Конкретни:

за *локалност*: дом (2); светиня.

В отговорите и на двата пола информатори парадигматичните реакции преобладават количествено над синтагматичните – 117 от общо 239 реакции при жените и 109 от общо 189 реакции при мъжете имат парадигматична връзка със зададения стимул. Разпределението по семантични полета показва, че в българското езиково съзнание разглежданата разновидност на концепта *любов* участва в асоциативни отношения основно с концепти за други абстрактни феномени. Всички реакции са съществителни имена или словосъчетания със субстантивно значение, а единиците от категориалния клас на абстрактните съществителни имат ярко изразено количествено превъзходство – 115 от общо 117 реакции при жените и 106 от общо 109 реакции при мъжете. Анкетираните лица от женски пол са посочили само три пъти реакции от групата на конкретните имена, а информаторите от мъжки пол – само два пъти.

И при двата пола асоциативното поле на любовта на майката към децата включва основно концепти, които се означават с абстрактни съществителни имена за дейност и проява. Най-устойчивата стереотипна и за двете групи асоциативна връзка е с концепта *закрила*. Другото стереотипно и за двата пола отношение на разглежданата проява на любовта е с концепта *жертвоготовност* от семантичното поле за състояние. Наблюдава се голямо сходство и между останалите реакции, които са сравнително добре представени (но с по-малко от 10 употреби) при двете групи – *грижа*, *подкрепа*, *нежност*, *тревога* и др. Разминаванията между елементите на асоциативните полета на любовта на майката към децата са свързани с определени реакции, които са регистрирани само при една от двете групи – *посока*, *светлина*, *безграничност*, *амбиция*, *солидарност*, *заслуги* и др. Фреквентността на тези асоциации е твърде ниска, за да се приеме, че наличието им е израз на съществени особености на българската лингвокултура, повлияни от пола на нейните носители.

Анализът на получените от експеримента резултати позволява да се утвърди, че като цяло по отношение на разглежданата проява на любовта женското езиково съзнание е по-динамично от мъжкото в асоциативен план – жените са дали както по-голям общ брой реакции, така и повече различни и повече стереотипни реакции. Няма основание обаче да се твърди, че съществуват особено значими различия между съдържанието на мъжкото и на женското асоциативно поле на любовта на майката към децата в съвременната българска лингвокултура. Полът на носителите на езика влияе не толкова върху съдържанието на полето, колкото върху разпределението на елементите при неговото структуриране.

ЛИТЕРАТУРА

- Алефиренко 1998:** Алефиренко, Н. *Теория языка. Введение в общее языкознание*. Волгоград, 1998. **Alefrenko 1998:** Alefirenko, N. *Teoriya yazyika. Vvedenie v obshchee yazykoznanie*. Volgograd, 1998.
- Воркачов и др. 2007:** Воркачѳв, С., Л. Кузнецова, Г. Кусов, Д. Полиниценко, М. Хизова. *Лингвокултурный концепт: типология и области бытования*. Монография. Под общ. ред. проф. С. Г. Воркачева. Волгоград, 2007. **Vorkachov i dr. 2007:** Vorkachev, S., L. Kuznetsova, G. Kusov, D. Polinitsenko, M. Hizova. *Lingvokulturny kontsept: tipologiya i oblasti byitovaniya*. Monografiya. Pod obsht. red. prof. S. G. Vorkacheva. Volgograd, 2007.
- Георгиев 1993:** Георгиев, С. *Българска семасиология*. Велико Търново: Абагар, 1993. **Georgiev 1993:** Georgiev, S. *Balgarska semasiologiya*. Veliko Tarnovo: Abagar, 1993.
- Караулов 1976:** Караулов, Ю. *Общая и руская идеография*. Москва, 1976. **Karaulov 1976:** Karaulov, Yu. *Obshtaya i ruskaya ideografiya*. Moskva, 1976.
- Клименко 1974:** Клименко, А. *Лексическая системность и ее психолингвистическое изучение*. Минск, 1974. **Klimentko 1974:** Klimentko, A. *Leksicheskaya sistemnost i ee psiholingvisticheskoe izuchenie*. Minsk, 1974.
- Лазариди 2011:** Лазариди, М. *Психические состояния в полевом описании: номинативно-функциональный аспект*. Монография. IV дополненное издание. Бишкек, 2011. **Lazaridi 2011:** Lazaridi, M. *Psihicheskie sostoyaniya v polevom opisanii: nominativno-funksionalnyi aspekt*. Monografiya. IV dopolnennoe izdanie. Bishkek, 2011.
- Мутафчиев 1971:** Мутафчиев, Р. Анализ на лексиката по семантични полета. // *Език и литература*, 1971, № 2, 27–38. **Mutafchiev 1971:** Mutafchiev, R. Analiz na leksikata po semantichni poleta. // *Ezik i literatura*, 1971, № 2, 27–38.
- Палкин 2009:** Палкин, А. Концептуальный анализ и асоциативный эксперимент. // *Исследования познавательных процессов в языке*. Выпуск V. Москва, 2009, 133–145. **Palkin 2009:** Palkin, A. Kontseptualnyi analiz i asotsiativnyi eksperiment. // *Issledovaniya poznavatelnyih protsessov v yazyike*. Vyipusk V. Moskva, 2009, 133–145.
- Попова, Стернин 2001:** Попова, З., И. Стернин. *Очерки по когнитивной лингвистике*. Воронеж, 2001. **Popova, Sternin 2001:** Popova, Z., I. Sternin. *Ocherki po kognitivnoy lingvistike*. Voronezh, 2001.